

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre de 2016)

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

**MENORCA
TALAIÒTICA**

Candidata Patrimoni Mundial

MENORCA
RESERVA DE BIOSFERA

EDITA:

Consell Insular de Menorca
Secció d'Arqueologia del Col·legi
Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de
les Illes Balears

ISBN:

978-84-947-942-0-9

DIPÒSIT LEGAL

ME - 762/2017

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016

[Coordinació Monserrat Anglada Fontestad, Mateu Riera Rullan, Antonia Martínez Ortega

464 p. 21 x 21 cm. ISBN 978-84-947942-0-9

1. Arqueologia - Menorca - Congressos

902 (460.32)

SUMARI

LA NAVETA DES CALÓ DE BETLEM (ARTÀ): UNA NOVA ESTRUCTURA D'HABITACIÓ DE L'EDAT DEL BRONZE DE MALLORCA	15	RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT DE SES TALAIES DE CAN JORDI (SANTANYÍ).....	95
Alejandro Valenzuela, Josep Antoni Alcover		Montserrat Anglada, Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Damià Ramis	
LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES). DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS 2013-2015.....	21	ES ROSSELLS: RESULTATS PRELIMINARS DEL PRIMER PROJECTE TRIENNAL.....	105
Lua Valenzuela, Beatriu Palomar, Nicolau Escanilla, Francisca Cardona i Llorenç Oliver		Francisco Bergues, Rafel Font, Alejandra Galmés, Celia González, Cristoph Rinne, Javier Rivas, Bartomeu Salvà, Paloma Salvador	
BOTONS AMB PERFORACIÓ EN “V” A LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES, MALLORCA).....	29	LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A L'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA).....	115
Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Lua Valenzuela		Martí Carbonell, Borja Corral, Francesc Isbert, Carmen Lara, Cecilia Ligeró, Ester Marcos, Joaquin Pons, Carlos de Salort	
ARQUITECTURA Y TERRITORIO DE LAS NAVETAS FUNERARIAS DE MENORCA.....	39	RESULTATS DE LES INTERVENCIIONS REALITZADES A LES HABITACIONS ADOSSADES AL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL, MANACOR.....	125
José Simón Gornés Hachero		Magdalena Salas Burguera, Damià Ramis Bernad	
ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE.....	49	APLICACIONS DE SINTAXI ESPACIAL EN ESPAIS DOMÈSTICS BALEARS EN EL MARC DEL PROJECTE MODULAR.....	133
Octavio Pons Machado		Octavio Torres Gomariz	
INDUSTRIA ÓSEA DE LA NECRÓPOLIS DE SON PELLISSER; EL “TAP” EN LA ARQUEOLOGÍA MALLORQUINA.....	57	RESULTATS PRELIMINARS DE LES EXCAVACIONS AL RECINTE DE TAULA DE SA CUDIA CREMADA	139
Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Agustín Fernández Martínez		Montserrat Anglada, Cristina Bravo, Irene Riudavets	
ELS ENTERRAMENTS EN CALÇ DE SA COVA DE NA PRIOR (BARRANC DE BINIGAUS, MENORCA).....	65	UN INTENTO DE ANALIZAR LA DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LOS ARTEFACTOS EN LAS TAULAS DE MENORCA.....	147
Mark Van Strydonck, Guy De Mulder, Montserrat Anglada, Laurent Fontaine		Guy De Mulder, Ann-Sophie De Witte	
XARXES VISUALS I CONNECTIVITAT DURANT L'EDAT DEL FERRO A MALLORCA. EL CAS DE LA PENÍNSULA DE CALVIÀ.....	75	MENORCA ENTRE CARTAGO Y ROMA: AVANCE DE LA EXCAVACIÓN DEL PROYECTO MODULAR EN EL POBLADO TALAYÓTICO DE SON CATLAR (CIUTADELLA).....	153
Alejandra Galmés Alba, Manuel Calvo Trias (Universitat de les Illes Balears)		Fernando Prados, Helena Jiménez, María José León, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, José J. Martínez	
ESTRUCTURES INÈDITES AL SECTOR NORD DE LA NECRÓPOLIS DE SON REAL, SOLUCIONS DE PRESERVACIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL I AMENACES	85		
Jordi Hernández-Gasch, Bernat Burgaya Martínez, Francisca Cardona Lopez, Margalida Munar Grimalt			

CONTEXTOS CERÀMICS EN TORRELLAFUDA (CIUTADELLA, MENORCA). ANÀLISIS DE MATERIAL DE SUPERFÍCIE.....	161	ENTERRAMIENTOS ALREDEDOR DE LA BASÍLICA DE SANISERA (MENORCA). ESTUDIO ANTROPOLÓGICO Y DE LOS RITUALES FUNERARIOS.....	241
Helena Jiménez, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, Fernando Prados, José J. Martínez		Llorenç Alapont, Lisa Monetti	
AVANCE EN LA INVESTIGACIÓN DEL MUNDO FUNERARIO POSTALAYÓTICO MENORQUÍN EN EL MARCO DEL PROYECTO MODULAR: HIPOGEOS Y PROBLEMÁTICA DE ESTUDIO.....	173	APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÉSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ.....	251
Sonia Carbonell Pastor		Joan C. De Nicolás Mascaró	
ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRÓ, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAÍÒTIC FINAL DE MENORCA.....	179	LA MAQBARA DE YABISA A TRAVÉS DE LA EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL SOLAR DEL ANTIGUO EDIFICIO DE LOS SINDICATOS: CALLE BARTOMEU VICENTE RAMON, 33....	261
Joan C. De Nicolás Mascaró, Miquel A. Pons Carreras		Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Almudena García-Rubio	
ELS NESÒNIMS D'EIVISSA A L' <i>ITINERARIUM MARITIMUM: INSULA DIANA LESBOS EBUSOS</i> (WESS. 510, 4).....	189	TAFONOMÍA FUNERARIA DE LA MAQBARA DE YABISA.....	269
Bartomeu Obrador Cursach		Almudena García-Rubio, Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani.	
NUEVOS APUNTES SOBRE EPIGRAFÍA ANFÓRICA HISPÁNICA Y AFRICANA DE LA MENORCA ROMANA.....	195	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA.....	275
Piero Berni Millet, Joan C. De Nicolás Mascaró, Élise Marliere, Josep Torres Costa		Ricard Marlasca Martín, María José Escandell Torres, Josep M ^o López Gari	
LA IMPORTACIÓN DE ÁNFORAS EN EL YACIMIENTO DE SON FERRANDELL OLEZA.....	207	PRIMERES DADES SOBRE LA CERÀMICA ANDALUSINA DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA)....	285
Guy De Mulder		Alejandro Ramos Benito	
<i>SES LLUMETES</i> : EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA DE UNA NAVE ROMANA DEL S. I D.C. EN LA PLAYA DE PORTO CRISTO.....	217	ESTUDI TIPOLÒGIC I ARQUEOMÈTRIC D'UNA SAFA SINGULAR RECUPERADA A LA TORRE III DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA).....	293
Sebastià Munar, Carlos de Juan, Albert Martín, Javier Rodríguez		Alejandro Ramos Benito, Daniel Albero Santacreu, José C. Carvajal López	
ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS D'ÈPOCA ANTIGA TROBATS A PORTOCRISTO (MANACOR – MALLORCA), DURANT LA CAMPANYA DE PROSPECCIONS I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DE 2012.....	225	ANÀLISI PETROLÒGICA PRELIMINAR DE LA CERÀMICA ISLÀMICA DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ, MALLORCA).....	301
Mateu Riera Rullan, Sebastià Munar Llabrés, Albert Martín Menéndez		Daniel Albero Santacreu, Guillem Mateu Vicens, José Cristóbal Carvajal López	
REINTERPRETACIÓN DEL EDIFICIO 11 DE SANISERA (SANITJA, MENORCA). ¿ES UNA BASÍLICA?.....	237	LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC.....	311
José Miguel Rosselló Esteve		Antoni Ferrer, Joana M. Gual, Martí Carbonell, Rafel Mus, Bernardí Seguí	

REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPOGEOS PREHISTORICOS DE MENORCA (II): LOS GRABADOS NÁUTICOS Y LOS “SAGRADOS”.....	319	LA REDESCOBERTA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL MUNICIPI DE MURO (MALLORCA): RECERCA, RESTAURACIÓ I DIFUSIÓ SOCIAL DE L'ASSENTAMENT DE L'EDAT DEL FERRO DE SON SERRA.....	401
Joan C. De Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau Fernández, Mónica Zubillaga		Margalida Rivas Llompart, Jordi Hernández-Gasch, Antoni Puig Palerm, Bernat Burgaya Martínez, Margalida Munar Grimalt	
LA COL·LECCIÓ ULLDEMOLINS D'OBJECTES ARQUEOLÒGICS DE SA CUDIA CREMADA, MAÓ, UNA O MÉS NECRÒPOLIS AL JACIMENT?	329	COVES FORN? NOVES REFLEXIONS ENTORN AL RITU DE LA CALÇA A MALLORCA.....	411
Joan C. De Nicolás Mascaró		Jaume Deyà Miró	
L'ABOCADOR ROMÀ I MEDIEVAL DE SA MURADETA-ES PLA DE SANT JOAN, INDICADOR DE LA VIDA DOMÈSTICA DE IAMO, CIUTADELLA, PART I: L'ÈPOCA ROMANA I VÀNDALA (SEGLES I-VI).....	339	DESENVOLUPAMENTS DEL LLENGUATGE LÚDIC EN LA DIDÀCTICA DELS PROCESSOS CULTURALS: EL CAS DE LA PREHISTÒRIA RECENT A LES ILLES BALEARS.....	421
Joan C. De Nicolás Mascaró		Maite Noguera Tugores	
RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA PARA LA AMPLIACIÓN DE LA CARRETERA C733 EIVISSA-SANT JOAN.....	351	LA RUTA ARQUEOLÓGICA SENCELLES-COSTITX. UN EXEMPLE DE COL·LABORACIÓ INTERMUNICIPAL PER A LA RECERCA I LA SOCIALITZACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC.....	425
Jesús Martín Alonso, María Lourdes López Martínez		Francisca Cardona, Marc Ferré, Sebastià Munar, Beatriz Palomar, Lua Valenzuela	
INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS EN LA FORTIFICACIÓN RENACENTISTA DE DALT VILA (EIVISSA).....	359	NOVES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA, ILLES BALEARS). LES CAMPANYES DE 2015-2016.....	433
Anna Artina		Margalida Munar, Bernat Burgaya, Edgard Camarós, Marian Cueto, Luis Teira, Pau Sureda	
DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA: CANVI I CONTINUÏTAT EN ELS HÀBITS ALIMENTARIS DELS HABITANTS DE LES ILLES BALEARS A PARTIR DELS ESTUDIS DE ¹⁴ C I ISÒTOPS ESTABLES (Δ ¹³ C I Δ ¹⁵ N).....	369	LA CARTA ARQUEOLÒGICA SUBACUÀTICA DE FORMENTERA (2015-2019).....	441
Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Damià Ramis		Enrique Aragón, Sebastià Munar, Javier Rodríguez	
PROYECTO D'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA DE LA COVA DEL MOLÍ D'EN GASPAR DE SES CASES NOVES DE SINEU: CAMPANYA DE 2015. APROXIMACIÓN A LA ESTRUCTURA DEL POBLAMIENTO DE ÈPOCA ROMANA, TARDOANTIGUA Y MEDIEVAL ISLÁMICA DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE SINEU (MALLORCA). APUNTES METODOLÓGICOS.....	379	EL DERELICTE DE CALA SANTANYÍ. PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA DE JULIOL 2015.....	449
Julio M. Román Punzón, María José Rivas Antequera, Bartomeu Vallori Márquez, Mateu Riera Rullan		Enric Colom Mendoza, Aurora Rivera Hernández, Andrea Torres Ferrer	
ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE MOLES I MOLERES DE L'ILLA DE MALLORCA	389	ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC A LES ILLES BALEARS.....	457
Joaquim Sánchez Navarro		M. Cristina Rita	

ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE

Octavio Pons Machado
Museu de Menorca

INTRODUCCIÓ

Antoni Vives Escudero va ser un numismàtic i arqueòleg d'origen menorquí que, entre finals del segle XIX i el primer quart del segle XX, va formar una de les majors i més importants col·leccions arqueològiques i numismàtiques d'Espanya.

L'any 1945 la junta del patronat del Museu Provincial de Belles Arts de Maó va demanar als seus familiars si estarien disposats a fer un dipòsit d'alguns dels objectes de procedència menorquina que integraven la col·lecció Vives Escudero perquè fossin exposats a les sales del Museu. El 2 de març de 1946 es va firmar l'acta de dipòsit i entrega dels materials (Andreu 2016, 21).

ANTONI VIVES ESCUDERO I MENORCA. L'ADQUISICIÓ DE LES PECES MENORQUINES

L'estreta relació entre Antoni Vives Escudero i Menorca ens servirà per entendre com el nostre personatge va nodrir la seva col·lecció d'objectes que tenen una procedència menorquina (Pons 2016, 37).

Va néixer a Madrid l'any 1859, però la seva família va retornar a Menorca, lloc on passarà la seva infantesa i adolescència. En aquesta etapa estableix una forta amistat amb Francesc Hernández Sanz, amb el qual realitza excursions de recerca i exploració als jaciments prehistòrics de l'illa. En aquests moments, tindrà accés a les importants col·leccions arqueològiques illenques, com la que està formant contemporàniament Joan Pons i Soler, o la confegida a finals del segle XVIII i principis del XIX pels germans Ramis i Ramis. L'any 1875 marxa de Menorca a Madrid per cursar estudis superiors, però sempre mantindrà el contacte amb Menorca, on té la seva família i amics de la infantesa.

Per motius de salut passarà una temporada a Menorca, concretament a Fornells, entre els anys 1903 i 1905. En aquesta

etapa realitzarà excavacions arqueològiques a Tirant i Binidonaire, les quals li permetran la recuperació d'un seguit de ceràmiques i d'objectes de bronze que passaran a formar part de la seva col·lecció particular i li serviran de base per a la realització de diferents estudis arqueològics. En aquest moment, fa la compra de col·leccions arqueològiques formades a Menorca, com la dels germans Ramis i Ramis i la col·lecció del prevere Francesc Cardona i Orfila. Al mateix temps, estableix sòlides relacions amb personatges illencs vinculats al món de la cultura i l'arqueologia de Menorca, com Francesc Camps i Mercadal, el qual li regala una sèrie d'objectes de la seva col·lecció particular.

L'any 1906 publica el seu article "La moneda en la Edad de Bronce", en el qual ens indica el següent: "De los objetos de Menorca, algunos proceden de la colecciones Ramis, Cardona, Camps, etc. (...) los demás son el producto de excavaciones practicadas en dos sitios distintos que contenían enterramientos: uno en las canteras de Tirant (...) y el otro (...) entre las fincas Binidonaire y Santa Teresa" (Vives 1906, 1133-1135).

Entre els anys 1914 i 1917 va realitzar diferents excavacions arqueològiques a l'illa, la primera, l'estiu de 1915, a la naveta occidental de Biniac, i la segona, al poblat de Biniaiet, entre els mesos de juliol i setembre de 1916, per encàrrec de la Comissió Estatal de Monuments, gràcies al suport de l'Ateneu de Maó, institució de la qual és soci honorífic.

A més de les excavacions i compres, mitjançant bescanvis i donacions anirà adquirint tot un seguit d'objectes de diferents èpoques, de procedència menorquina, que aniran nodrint els fons de la seva col·lecció.

ELS MATERIALS DE TIRANT I BINIDONAIRE

Entre els anys 1903 i 1905, realitza unes excavacions arqueològiques a dues coves d'enterrament, situades a la costa nord de Menorca (figura núm. 1). Part dels objectes de bronze

recuperats en aquestes excavacions van ser publicats l'any 1906 (Vives 1906, 1334) i apareixen a les làmines de l'àlbum de dibuixos que es conserva al Museu Arqueològic Nacional (García-Bellido 1993, 95-102). Pel que fa a les ceràmiques i les denes de pasta de vidre, es publiquen parcialment a l'inventari dels monuments artístics (Vives 1909, 122-104, 140) i a la segona part del "Arte Egeo" (Vives 1910, 400-401). Alguns d'aquests materials actualment estan dipositats al Museu de Menorca, mentre que d'altres només els coneixem per les làmines de dibuixos i fotografies, ja que, desgraciadament, no sabem on són en l'actualitat.

Tirant

Tirant Nou és un lloc situat a la costa nord de Menorca, al terme municipal des Mercadal, que se situa a molt poca distància de la pedania de Fornells. A un punt proper a les cases del lloc, hi ha les restes d'un assentament talaiòtic, que ell descriu (Vives 1908, 31 i Vives 1909, 59-60). A la mateixa propietat, hi ha dues coves naturals que van ser retocades i emprades com a llocs d'enterrament anomenades coves d'en Servera.

Respecte a l'excavació realitzada a les coves de Tirant, les referències que ens proporciona a la bibliografia són molt minses i tot just ens indiquen la possible situació del jaciment i, indirectament, quin era el contingut. Aquestes indicacions són les següents: "(...) en las canteras de Tirant, a unos tres Kms. de la costa norte de la isla" (Vives 1906, 1135), "Siempre que se consigue escalar alguna de las cuevas artificiales antes mencionadas, sobre todo las de difícil acceso, se encuentra en su interior restos de esqueletos y objetos de bronce de igual o análoga clase a los que hemos encontrado en los enterramientos de Binidonaire y Tirant" (Vives 1908, 30), "Vaso en forma de maceta, con una cartela de adorno plumado en su frente, y a los lados dos muñones a manera de cuernos, este modelo constituyó un tipo exclusivo de Menorca (f 76).

Algunos ejemplares en col. Pons y Soler, la mayoría, unos cincuenta en la Col. Vives, de distintas procedencias, entre ellas Tirant y Binigaus" (Vives 1909, 103-104) i "(...) Varios collares. Los reproducidos de nuestra colección pro-

ceden de Menorca, excavados por nosotros mismos en Binidonaire y Tirant, y otros proceden de la antigua colección Ramis (...)" (Vives 1909, 140; Vives 1910, 413).

Els objectes que hem pogut associar a aquest jaciment són els següents:

- Tassa troncocònica sense peu amb el llavi bisellat cap a l'interior. Presenta una ansa que sobresurt per damunt la vora. La base és lleugerament bombada. El fang és ocre i gris amb desgreixant blanc. Té un diàmetre de vora de 8,4 cm, un diàmetre de base de 5 cm, una alçada màxima de 9,4 cm i una alçada de 6,2 cm de la base a la vora. Núm. inv. Museu de Menorca V150 (Vives 1910, 401), figura 2, núm. 1.
- Cassoleta d'un peveter amb tapadora de cos hemisfèric amb un ull a cada lateral que permet el pas d'un fil. Pasta ocre amb desgreixant blanc. Núm. inv. Museu de Menorca V334 (Vives 1910, 400), figura 2 núm. 2.
- Tapadora d'un peveter que té forma cònica amb un ull a cada lateral que permet el pas d'un fil. Pasta ocre gris amb desgreixant blanc. Núm. inv. Museu de Menorca V335 (Vives 1910, 400), figura 2 núm. 2.
- Cassoleta d'un peveter amb tapadora de cos hemisfèric amb un ull a cada lateral que permet el pas d'un fil. Pasta ocre gris amb desgreixant blanc. Paretspatulades. Fa 3,5 cm d'alçada i un diàmetre de 6,5 cm. Núm. inv. Museu de Menorca V337 (Vives 1910, 400).
- Tapadora d'un peveter que té forma cònica amb un ull a cada lateral que permet el pas d'un fil. Pasta ocre gris amb desgreixant blanc. Fa 3 cm d'alçada i 5,5 cm de diàmetre. Núm. inv. Museu de Menorca V338 (Vives 1910, 400).

Part dels vasos de fons alt de la seva col·lecció procedeixen de l'excavació que va realitzar a les coves de Tirant. Desgraciadament no hem pogut destriar quins d'aquests vasos van ser recuperats a l'excavació (Vives 1909, 140)

- Campaneta de bronze de forma cònica i amb les parets lleugerament còncaues. La paret exterior està de-

corada amb tres bandes de línies incises. El batall és una petita barra de bronze. Té una alçada de 7,5 cm i un diàmetre màxim de 4,2 cm. Núm. inv. Museu de Menorca V91 (Garcia-Bellido 1993, làm. 97 núm. 3, 247), figura 2 núm. 3.

- Bracerola de bronze de secció triangular. Té un diàmetre de 7,7 cm. Núm. inv. Museu de Menorca V160 (Garcia-Bellido 1993, làm. 98 núm. 1, 247), figura 2 núm. 4.
- Bracerola de bronze de secció circular. Té un diàmetre de 7 cm. Núm. inv. Museu de Menorca V1095 (Garcia-Bellido 1993, làm. 98 núm. 2, 247), figura 2 núm. 5.
- Bracerola de bronze de secció triangular. Té un diàmetre de 7,54 cm. Núm. inv. Museu de Menorca V840 (Garcia-Bellido 1993, làm. 98 núm. 3, 247).
- Bracerola de bronze de secció circular. Té un diàmetre de 5,9 cm. Núm. inv. Museu de Menorca V514 (Garcia-Bellido 1993, làm. 98 núm. 4, 247), figura 2 núm. 6
- Bracerola de bronze de secció circular. Està fragmentada. Núm. inv. Museu de Menorca V513 (Garcia-Bellido 1993, làm. 98 núm. 6, 247), figura 2 núm. 7.
- Bastó de comandament de bronze de cos troncocònic de secció circular. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, làm. 100 núm. 1, 248), figura 2 núm. 8.
- Bastó de comandament de bronze de cos troncocònic de secció circular. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, làm. 100 núm. 2, 248), figura 2 núm. 8.
- Torques de bronze. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, làm. 94-95 núm. 2, 246), figura 2 núm. 9.
- Torques de bronze. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, làm. 94-95 núm. 3, 246), figura 2 núm. 9.
- A l'interior de les coves d'en Servera va recuperar al voltant de 250 denes de pasta de vidre. La gran majoria són de cos esfèric, monocromes o policromes decorades amb ulls, però algunes són de cos anular i monocromes. Localització desconeguda. (Vives 1909, 139-140, fig. 105).

Binidonaire

Binidonaire és un lloc que hi ha a la costa nord de Menorca, al terme municipal des Mercadal. Vives ens descriu la situació del jaciment i les troballes de la manera següent: “(...) en la misma costa y en un pequeño acantilado sobre el mar mismo, en el sitio que forma la medianería entre las fincas Binidonaire y Santa Teresa; este enterramiento estaba a dos metros sobre el nivel del agua, y tan combatido por las olas, que la mayoría de objetos que se encontraron, sobre todo los mayores, se hallan en muy mal estado por descomposición del metal, descomposición que sigue su curso de un modo irremediable.” (Vives 1906, 1135).

Els objectes recuperats a l'excavació de la dita cova i que van ser publicats per Vives corresponen a diferents objectes de bronze i algunes denes de pasta de vidre. No coneixem cap peça de ceràmica recuperada en aquest jaciment. Els objectes que hem pogut documentar són els següents:

- Tira de bronze de 17,5 cm de longitud. Núm. inv. Museu de Menorca V517 (Garcia-Bellido 1993, làm. 96 núm. 1, 246), figura 3 núm. 1.
- Tira de bronze. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, làm. 96 núm. 2, 247), figura 2 núm. 2.
- Tira de bronze de 8,7 cm de longitud. Núm. inv. Museu de Menorca V900. (Garcia-Bellido 1993, làm. 96 núm. 3, 247), figura 3 núm. 3.
- Bracerola de bronze de secció circular. Té un diàmetre de 5,9 cm. Núm. inv. Museu de Menorca V512 (Garcia-Bellido 1993, làm. 98 núm. 5, 247), figura 3 núm. 4.
- Bracerola de bronze de secció circular. Núm. inv. Museu de Menorca V760 (Garcia-Bellido 1993, Làm. 99 núm. 4, 247), figura 3 núm. 5.
- Espiral de bronze. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, làm. 99 núm. 3, 247), figura 3 núm.
- Banya de bronze de cos troncocònic de secció circular amb un colze a l'extrem proximal. L'extrem distal del cos acaba en un botó. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, làm. 102 núm. 1, 248), figura 3 núm. 7.

- Banya de bronze amb el cos de secció circular que presenta un colze a l'extrem proximal. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, lám. 102 núm. 2, 248), figura 3 núm. 8.
- Bastó de comandament de bronze de cos troncocònic de secció circular. L'extrem superior està rematat per un botó. Localització desconeguda (Garcia-Bellido 1993, lám. 102 núm. 3, 248), figura 3 núm. 9.
- Conjunt de fragments de ferro que formaven part de diferents braceroles de secció circular. Núm. inv. Museu de Menorca V53.
- Conjunt d'onze denes de cos cilíndric decorat amb ulls i protuberàncies Localització desconeguda (Vives 1909, 139-140, fig. 105).

INTERPRETACIÓ DELS JACIMENTS I DELS MATERIALS RECUPERATS

Antoni Vives Escudero assenyala als seus escrits que els jaciments de Tirant i Binidonaire són funeraris. Indica que els tipus d'objectes recuperats a ambdues necròpolis normalment apareixen associats als enterraments de les coves artificials, tal com ell ha pogut observar (Vives 1906, 1133-1135 i Vives 1908, 30).

Tirant

Les excavacions que va portar a terme a Tirant van afectar dues coves naturals retocades per l'home que es coneixem amb el nom de coves d'en Servera. A l'interior de les dites coves va recuperar objectes ceràmics, de bronze i de pasta de vidre, que es troben habitualment als enterraments de les necròpolis talaiòtiques menorquines, com Calescoves o Sant Joan de Missa, entre d'altres. El primer tipus de ceràmica que va recuperar a Tirant correspon als cremadors de perfums talaiòtics, els peveters amb tapadora o vasets amb anses perforades per a la suspensió. Aquests objectes només apareixen en contextos funeraris, que podríem datar entre els segles VI i I a. de la n. e. A la cova XIX de Calescoves aquests peveters amb tapadora apareixen associats a bastons de comandament, campanetes, braceroles, torques i vasos de fons alt, el mateix tipus d'aixovar funerari recuperat a Tirant (Vený 1982, 81-95).

Un segon tipus ceràmic recuperat al jaciment són els vasos de fons alt o de doble fons (Vives 1910, 400). Apareixen tant en contextos domèstics com funeraris, però sempre s'ha considerat que eren uns elements amb una forta connotació simbòlica per la forma i disposició de la seva cartel·la frontal, envoltada per dues petites anses en forma de mugró, que s'ha interpretat com la representació simbòlica d'un cap de brau, divinitat vinculada a la fertilitat. La cronologia d'aquests vasos s'ha de situar entre els segles VI i I a. de la n. e. Aquestes formes ceràmiques també formen part de l'aixovar recuperat a la cova XIX de Calescoves (Vený 1982, 81-95).

La tassa troncocònica amb ansa circular elevada sobre la vora podria ser un element més antic que els peveters i els vasos de fons alt i alguns autors l'assimilen a les tasses sense peu amb ansa semicircular lateral que apareixen en contextos domèstics i funeraris que abasten del 1200 al 800 a. de la n. e., com la naveta de Binipati (Plantalamor, L. i Sastre, J. 1991, 171) o sa Creu d'en Ramis.

El conjunt d'objectes de bronze recuperats al jaciment el formen braceroles, una campaneta, bastons de comandament i torques. Aquests mateixos tipus d'objectes apareixen a l'aixovar funerari recuperat a la cova XIX de Calescoves.

Les polseres de secció circular o semicircular tenen una perduració molt llarga en el temps, ja que apareixen en contextos funeraris del 1200-1000 a. de la n. e. i encara són presents als aixovars dels enterraments dels segles VI a I a. de la n. e. Els torques apareixen amb freqüència als enterraments de la darrera fase de la cultura talaiòtica i s'han de situar cronològicament entre els segles VIII i III a. de la n. e.

Les campanetes o sons protectors apareixen a Menorca en contextos funeraris i domèstics que es poden situar cronològicament a partir del segle V a. de la n. e. i el seu us perdurarà fins el segle I o II. En els casos dels contextos funeraris aquestes campanetes apareixen associades a denes de collar de pasta de vidre, tal com passa a Tirant o a les coves XIX i LIV de la necròpolis de Calescoves (Vený 1982, 175-184), per influència del món púnic, on aquests elements són emprats per allunyar amb el seu so els mals esperits tant dels vius com dels morts.

Els bastons de comandament apareixen en contextos funeraris menorquins de la darrera fase de la cultura talaiòtica, com a

les necròpolis de Calescoves o de Sant Joan de Missa, i s'han de situar cronològicament entre els segles VI i III a. de la n. e.

A l'excavació es va recuperar un conjunt d'unes 250 denes de pasta de vidre (Vives 1909, fig. 105). Aquests grans bàsicament corresponen a dos tipus, les denes esfèriques monocromes i les denes esfèriques policromes decorades amb ulls. En menor quantitat, es pot apreciar també la presència d'algunes denes anulars monocromes. Aquests objectes apareixen, fonamentalment, en els contextos funeraris menorquins datats entre els segles V i I a. de la n. e. (Nicolás, 2014, 214-215). En el món púnic les denes decorades amb ulls protegien el seu portador dels mals esperits o el mal d'ull i apareixen amb freqüència als àmbits funeraris com a protecció dels difunts.

Binidonaire

Per les descripcions donades per Vives, el jaciment és una cova o balma molt propera al mar. Els materials recuperats que nosaltres hem pogut estudiar corresponen a objectes metàl·lics, de bronze i de ferro, així com un conjunt de denes de pasta de vidre.

Els objectes de ferro són un conjunt de fragments de secció circular que formaven part de polseres. Aquests objectes apareixen a les necròpolis de la darrera fase de la cultura talaiòtica, com Calescoves, i estan associats a enterraments datats entre els segles V i I a. de la n. e.

Tenim documentades dues bracerols circulars de bronze que tenen una perduració molt llarga en el temps, ja que apareixen en contextos funeraris del 1200-1000 a. de la n. e. i encara són presents als aixovars dels enterraments dels segles VI-III a. de la n. e. com els de la cova XIX de Calescoves. Tenim coneixement de la troballa d'una espiral de bronze feta a partir d'una làmina de bronze plana revoltada. Tal com passa amb les polseres, la seva cronologia és bastant dilatada en el temps i poden aparèixer en contextos funeraris que abasten del 1200 al segle III a. de la n. e. A l'aixovar de la cova XIX de Calescoves es va recuperar un conjunt d'objectes fets a partir de làmines planes de bronze similars al trobat a Binidonaire (Vives 1982, 81-95) i que s'han de situar entre els segles VI i III a. de la n. e.

Es va recuperar un bastó de comandament, objecte que apareix en els contextos funeraris menorquins de la darrera

fase de la cultura talaiòtica, com a les necròpolis de Calescoves o de Sant Joan de Missa, els quals s'han de situar cronològicament entre els segles VI i III a. de la n. e.

Va trobar dues banyes de brau de bronze, una completa i l'altra fragmentada. La banya completa presenta un botó a l'extrem distal, molt similar als que documentem a la part superior dels bastons de comandament. La seva datació creiem que ha de ser la mateixa que la donada al bastó de comandament.

Vives publica un conjunt d'onze denes de pasta de vidre recuperades al jaciment. Totes són de cos cilíndric, policromes i amb una decoració formada per ulls i protuberàncies (Vives 1909, fig. 105). La datació donada a aquest tipus de denes és dels segles V i IV a. de la n. e. i són similars a les recuperades a la cova LIV de la necròpolis de Calescoves (Veny 1982, 184 fig. 115). La cronologia per a aquests objectes abasta del segle V al segle I a. de la n. e. La funció d'aquests objectes era allunyar els mals esperits del cos del difunt.

CONCLUSIONS

Pel que sabem actualment, a la darrera fase de la cultura talaiòtica de Menorca, les inhumacions es realitzen a l'interior de coves artificials picades a les parets calcàries dels penyals de Menorca. Pel que fa als rituals funeraris, a partir del segle V a. de la n. e. es generalitzaran els enterraments en calç, amb uns aixovars que ja acumularan una major quantitat d'objectes importats, com les denes de pasta de vidre o les ceràmiques clàssiques, tots arribats a l'illa mitjançant el comerç amb els púnics d'Eivissa. Associats a aquestes importacions apareixen les bracerols de bronze i de ferro, els torques, els bastons de comandament, les campanetes, els peveters amb tapadora i els vasos de fons alt.

No obstant això, a l'inici del talaiòtic final encara es realitzen enterraments en taüts de fusta, algun dels quals sabem que tenien forma de brau o presentaven el cap d'un brau al qual incorporaven unes banyes de bronze. En el cas de Menorca hem documentat dos tipus de banyes: les de mida petita, com les recuperades a la cova VII de Calescoves (Veny 1982, 43-50) o Biniguardó (Anglada 2013, 44-45), i les banyes grosses, com les recuperades a Binidonaire. Aquestes banyes s'han de relacionar amb el culte al brau, el qual començarem a do-

cumentar a Menorca a partir del 850 a. de la n. e., com és el cas de la cova des Pas, on alguns difunts es van cobrir amb una pell de brau, o el cas de la cova XXI de Calescoves, on es van recuperar vèrtebres i taps fets amb fèmurs de bou. Aquest culte perdurarà fins al canvi d'era, tal com ens mostren les representacions simbòliques del cap de brau dels vasos de fons alt o la figureta d'un brau recuperada davant un petit altar de la taula de Torralba d'en Salort.

Creiem que la tassa troncocònica sense peu amb ansa semicircular que s'eleva sobre la vora no s'ha d'incloure amb el grup de tasses amb ansa semicircular lateral, associat al món funerari i domèstic anterior al segle VIII a. de la n. e. La forma de l'acabat del seu cos, el bisellat del llavi i la solució de la nansa creiem que es correspon més bé amb les ceràmiques de la darrera fase de la cultura talaiòtica i que es podria situar cronològicament entre els segles VI i III a. de la n. e.

En l'àmbit de les creences religioses, cal indicar la influència púnica sobre les comunitats menorquines del moment, que venen determinades per la presència a les inhumacions de dos elements amb un caràcter simbòlic al món púnic, les campanetes o sons protectors i les denes amb ulls. Aquests dos elements són freqüents als enterraments púnics i tenen la funció de protegir el difunt dels mals esperits.

Podem concloure, doncs, que som davant dos llocs d'enterrament que cal situar cronològicament entre el segle VI i III a. de la n. e., els quals presenten els habituals aixovars funeraris dels enterraments d'aquesta fase, on ja apareixen elements exògens, com les denes de pasta de vidre, associades a les típiques produccions endògenes de la darrera fase talaiòtica, com són els vasos de doble fons i els peveters.

BIBLIOGRAFIA

ANDREU, C. 2016: "La col·lecció d'Antoni Vives Escudero al Museu de Menorca", *Antoni Vives Escudero (1859-1925). Col·leccionista, arqueòleg i acadèmic*, Museu de Menorca, Alacant, 19-27.

ANGLADA, M.; FERRER, A.; PLANTALAMOR, L. 2013: *Objectes per a l'altra vida. La col·lecció Humbert Ferrer*. Maó.

GARCIA-BELLIDO, M.P. 1993: *Album de dibujos de la colección de bronce antiguos de Antonio Vives Escudero*, Anejos de Archivo Español de Arqueología XIII, Madrid, CSIC.

NICOLÁS, J.C. 2014: "Amuletos, colgantes y cuentas de pasta vítrea de collares púnicos en Menorca" In *Amicitia. Miscel·lània d'Estudis en homenatge a Jordi H. Fernández*, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 72, Eivissa, 205-219.

PLANTALAMOR, L.; SASTRE, J. 1991: "Excavació d'urgència de la naveta de Binipati Nou (Ciutadella)", *Meloussa*, 2, Maó, 163-172.

PONS, O. 2016: "Antoni Vives Escudero i l'arqueologia de Menorca", *Antoni Vives Escudero (1859-1925). Col·leccionista, arqueòleg i acadèmic*, Museu de Menorca, Alacant, 28-37.

VENY, C. 1982: *La necrópolis prehistòrica de Cales Coves. Menorca*. Biblioteca Praehistorica Hispana, XX. Madrid.

VIVES, A. 1906: "La Moneda en la Edad de Bronce", *Cultura Española*, Madrid, 1129-1135.

VIVES, A. 1908: *El Arte Egeo en España. Construcciones primitivas de las Islas Baleares*, Madrid, Imprenta Ibérica.

VIVES, A. 1909: *Inventario de los Monumentos Artísticos de España. Provincia de Baleares*. Manuscrit CSIC.

VIVES, A. 1910: "El Arte Egeo en España. Ceràmica Primitiva de las Islas Baleares", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, Madrid, 397-420.

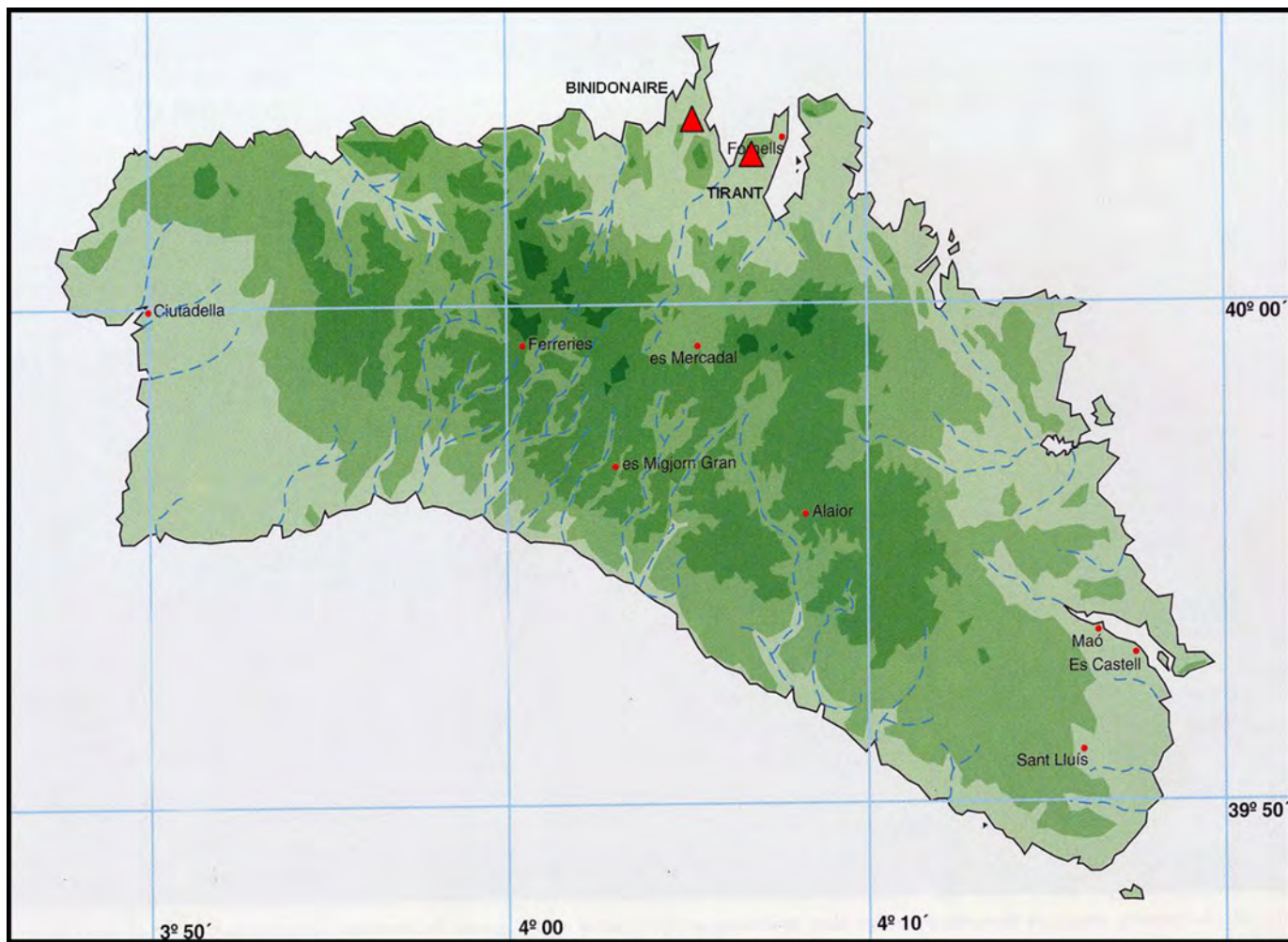

Figura 1. Situació dels jaciments.

Figura 2. Tirant: núm. 1 Tassa amb ansa, núm. 2 Peveter amb tapadora (fotografies Museu de Menorca), núm. 3 campaneta, núm. 4-7 braceroles, núm. 8 bastons de comandament, núm.9 torques (dibuixos 3-9 Museu Arqueològic Nacional, Madrid).

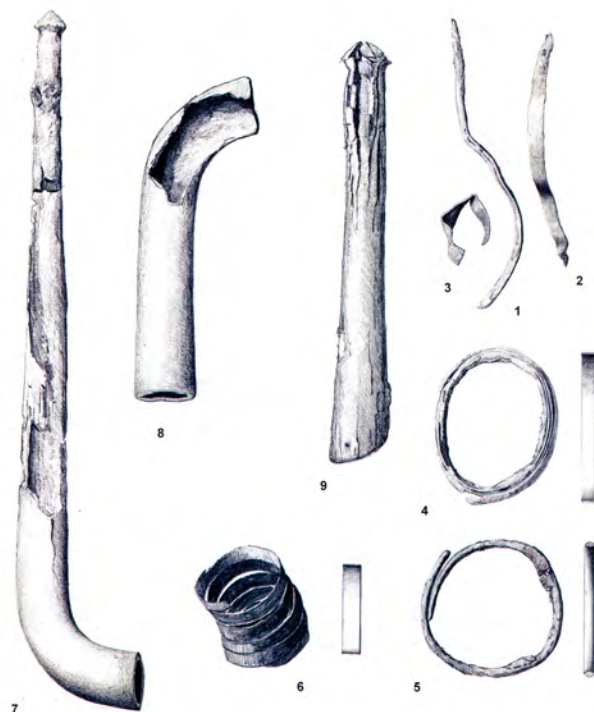

Figura 3. Binidonaire, núm. 1-3 tires de bronze, núm. 4-5 braceroles, núm. 6 espiral, núm. 7-8 banyes de brau, núm. 9 bastó de comandament (dibuixos Museu Arqueològic Nacional, Madrid).